

Косило Н. В.,

Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ

ФЕНОМЕН НАТУРАЛІЗМУ В ДИСКУРСІ РЕАЛІСТИЧНОГО ТИПУ ТВОРЧОСТІ

Стаття присвячена дослідженню сутності явища натуралізму в європейській літературі та вітчизняній літературі зокрема. З'ясовуються його аналогії та відмінності з системою реалізму, а також виявляються найважливіші передумови становлення та основні етапи розвитку цього напрямку.

Ключові слова: натуралізм, реалізм, літературний напрям.

Статья посвящена исследованию сущности явления натурализма в европейской литературе и отечественной литературе в частности. Выясняются его аналогии и отличия от системы реализма, а также выявляются самые важные предпосылки становления и основные этапы развития этого направления.

Ключевые слова: натурализм, реализм, литературное направление.

The article deals with the investigation of such phenomenon as naturalism in the European literature and Ukrainian literature in particular. Much attention is paid to its main premises of appearance, basic stages of development, its analogies and differences with realism and other literary trends.

Key words: naturalism, realism, literary trend.

Проблему генетико-типологічних особливостей натуралізму слід розглядати не відокремлено в системі координат лише історії чи теорії літератури, а цілісно, в загальному літературознавчому контексті. Натуралізм – це не архаїка, і він пов'язаний не тільки з іменами Е. Золя й інших письменників XIX століття. Натуралістичні тенденції особливо активно проявляють себе у сучасній літературі Заходу. Цілий "натуралістичний пласт" у сучасній вітчизняній літературі знаходять наші критики. Цей напрям, як і багато інших художніх систем, не існує в рамках сучасної літератури відокремлено – він активно взаємодіє з іншими її складниками, вносячи таким чином свої характерні риси в літературний процес.

Критика і літературознавство, починаючи з другої половини 80-х років XX століття, висувають завдання осмислення реалізму в його співвіднесенні з "нереалістичними" художніми системами, у тому числі і з натуралізмом. "Принципово не вирішена, – пише сучасний дослідник, – проблема встановлення критеріїв, згідно з якими розходяться реалізм і натуралізм, або, якщо поглянути під іншим кутом, визначення точного характеру співвіднесення реалізму і натуралізму" [7, с. 381]. Схожим пафосом пройняті як численні публікації в періодиці, так і тематика багатьох конференцій, які відбувалися ще в недалекому минулому.

Приводом для подібної постановки питання в середині 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття була, як відомо, швидка і широка переорієнтація вітчизняних гуманітаріїв на більш адекватне осмислення складних процесів, що відбувалися в науці, культурі та літературі. Саме тоді, звільнившись від пресу ідеологічної заангажованості, літературознавство відкрито поставило перед собою завдання динамічного і тверезого погляду на літературний процес і на конкретні проблеми історії та теорії літератури.

Одним із принципових моментів того часу була зміна підходів до нереалістичних художніх систем. "Різні модифікації модернізму, натуралізм – все те, що раніше відкидалося як реакційне, або замовчувалося, нарешті не просто потрапило в поле дослідницького інтересу (серйозне і глибоке вивчення цих явищ велося завжди – не завжди результати цих досліджень отримували гідне місце в наукових збірках і монографіях), але й здобуло рівне з іншими "ізмами" право на існування як об'єкт наукового дослідження" [2, с. 10].

Важливими в цьому процесі були дві речі. По-перше, наше літературознавство отримало можливість відмовитися від довготривалої існуючої системи пріоритетів у підходах до аналізу й оцінки художнього твору. І по-друге, звільнення літературної науки від "позанаукових референтів" – політики, ідеології тощо – відкрило перед вітчизняним літературознавством можливість стати тим, що в сучасному наукознавстві отримало назву "нормальної" або "чистої", як її називав У. Гейзенберг, науки [6, с. 119].

Натуралізм у вітчизняному літературознавстві завжди був оцінювальним терміном, причому оцінка ця найчастіше була негативною і реабілітації не підлягала. Якщо ті чи інші модифікації модернізму хоча б удостоювалися розгляду, то натуралізм переважно "уникав" аналізу й інтерпретації. Відбувалося все це з вищезгаданої причини: за модернізмом було визнано право йменуватися мистецтвом, за натуралізмом – ні. Модернізм, як реалізм, романтизм та інші художні системи, відображаючи, перестворював життя. Що ж до натуралізму, то він претендував на роль самого життя, прагнучи не відображати його, а замінювати собою.

У такому погляді на натуралізм наші дослідники, як не дивно, солідарні з самими його теоретиками. Так, видатний німецький натураліст XIX століття Арно Гольц писав у трактаті "Мистецтво. Його сутність і закони" (1890): "Мистецтво має тенденцію знову стати природою" [3, с. 19]. Схожі твердження зустрічаються в теоретичних працях Золя, Гарленда, Норріса, Леммоньє та інших представників натуралістичного напрямку.

Натуралізм на той час відношення до мистецтва нібито не мав. А тому головною заслугою письменника, який з тих або інших причин потрапив у тенета натуралізму, вважали подвигом подолання натуралістичних тенденцій або, принаймні – боротьбу з останнім. Складалося враження, що такий письменник, виходячи з певної норми естетики реалізму, свідомо "вичавлює" з себе натураліста, аби лише сподобатися нашим літературознавцям. Або ж самі літературознавці, "оберігаючи" справді вагомий митця, применшували натуралістичні начала в його творчості. Або ж, якщо останнє було вже надто очевидним, літературознавець "жертвував" самим письменником чи частиною його спадщини в ім'я торжества реалізму [2, с. 12].

За словами І. Франка, літературний процес у європейських національних культурах другої половини XIX ст. був позначений двома найважливішими тенденціями розвитку: інтернаціоналізації та націоналізації [4, с. 34]. На думку М. Кебала, йдеться про те, що “в останній третині XIX ст. народи Європи, їхні форми культурного розвитку були на відмінних стадіях становлення, що у свою чергу забезпечувало різні види культурної рецепції певного мистецького явища. Чи інтегровано, чи диференційовано національні культури по-різному сприймали загальнопоширене явище залежно від того, чи у внутрішньому дискурсі їхньої літературно-мистецької парадигми були закладені певні соціально-ідеологічні, психологічні та літературні чинники його (явища) типологічних відповідностей” [1, с. 3]. Отож, доречно буде відзначити, що у контексті національних варіантів того чи іншого мистецького явища, котре виникло і розвивалося протягом XIX – початку XX ст. у Європі, найбільш доцільно насамперед говорити про його типологічні відповідності, які сформувалися внаслідок багатьох об’єктивних чи суб’єктивних обставин зовнішньолітературного чи внутрішньолітературного розвитку.

Підводячи попередній підсумок поглядів на теоретичні аспекти проблеми натуралізму, на те, як цей напрям висвітлюється у вітчизняному літературознавстві, ми можемо наголосити на основній позитивній рисі підходу, обраного науковцями щодо цієї проблеми. Це прагнення побачити в літературному процесі систему, де значущістю наділені не лише окремі її елементи, але й взаємовідношення між ними, їхня взаємодія. На цьому шляху було зроблено немало цікавих спостережень і відкриттів.

Водночас на цілісну та ґрунтовну модель натуралізму як поетикальну систему в працях, написаних у нашій країні, натрапити важко, і головна причина цього полягає в тому, що системний підхід до вивчення літературного процесу обтяжений аксіологічними орієнтирами використовуваної дослідниками методології, в рамках якої оцінка передуює аналізу й інтерпретації художніх фактів. Другий момент, що перешкодив нашим дослідникам дати повну й об’єктивну картину натуралізму як поетичної системи, зводиться до спроби оцінювання останнього на підставі певних критеріїв, які були основоположними у вивченні реалістичного мистецтва.

Зарубіжні дослідження проблеми натуралізму є набагато численнішими та різноманітнішими за своїми підходами у порівнянні з вітчизняними. Але об’єднує їх в одне ціле відмова від апріорних тверджень про “недоброякісність” натуралізму, відсутність переваги оцінкового підходу над аналітичним. Натуралізм у працях зарубіжних дослідників подається в широкому контексті літературних і позалітературних зв’язків, причому такий контекст є багатовимірним – як історично, так і географічно. Цим зумовлюється і продуктивність системного підходу: натуралізм у працях західних дослідників, який зіставляється з суміжними художніми системами, розкривається різними своїми гранями. Можливо, саме тому спільною рисою в західній науці стало не протиставлення натуралізму та реалізму, а їх зіставлення (або співставлення, якщо бути більш точним).

Основою для зіставлення (зближення) натуралізму та реалізму, як вважають Л. Фюрст і П. Скрайн, є характерна для обох фундаментальна впевненість у тому, що в основі мистецтва лежить наслідування (mimetics), об’єктивне відтворення дійсності (на відміну від заснованого на уяві суб’єктивного перетворення, яке практикували романтики). Реалізм, як вважають дослідники, це загальна тенденція, і “саме з цієї загальної тенденції до наслідувального реалізму випливає натуралізм. У багатьох своїх проявах він був інтенсифікацією реалізму” [5, с. 8].

Паралельно до постановки проблеми натуралізму неминуче виникає питання про суміжні з ним художні системи – про реалізм, романтизм, різні модифікації модернізму, а також про характер цієї “суміжності” та логіку міжсистемної взаємодії. І, нарешті, безумовний інтерес викликає власне саме явище натуралізму, якого необхідно дати чітке термінологічне визначення.

Важливо також побудувати і поетикальну модель натуралізму, прослідкувавши характер взаємодії цієї моделі з іншими художніми системами – як у синхронному, так і в історичному та національному аспектах, бо натуралізм найповніше проявляє себе в діалогічному режимі, в конфліктному протистоянні літературній традиції та сучасному культурному контексту з його національними, естетичними, філософськими, етичними, мовними нормами і конвенціями.

Незважаючи на те, що натуралізм характеризується позасистемним елементом по відношенню до літературного процесу, він упродовж достатньо тривалої своєї історії (від античності до наших днів) не зазнає якісної еволюції в тому, що стосується його власних системотворчих ознак, а змінюється тільки кількісно. Тому історичний аспект дослідження є лише засобом для того, щоби більш детально описати синхронну модель натуралістичної поетики як міжнаціонального інваріанта.

Досліджень про натуралізм як школу та літературний напрям немало як в Україні, так і за її межами. Відшукати інформацію про найбільш відомих письменників, яких можна зачислити до цього напрямку і школи (особливо про Зою) на сьогоднішній день не є проблемою. Специфічні особливості української натуралістичної літератури, до популяризації та розвитку якої значною мірою долучився Іван Франко, об’єктивно висвітлено в працях Д. Наливайка, В. Матвіїшина, Р. Голода, Т. Денисової, Л. Гаєвської, Т. Гундорової, М. Ткачука, М. Кебала. “Характерною ознакою всіх новітніх досліджень натуралізму в контексті української літератури можна вважати спробу вчених по-новому проаналізувати структурні особливості тематичного та нарративного рівня творів письменників, зокрема І. Франка” [1, с. 11]. Позитивним є те, що деяким дослідникам вдалося дослідити особливості натуралістичного стилю творчості Франка у контексті порівняльного аналізу із європейським зразком натуралізму. Серед них чільне місце займають праці В. Матвіїшина “Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка”, “Іван Франко і поетика натуралізму в контексті українсько-польських літературних взаємин XIX століття”, Л. Рудницького “Іван Франко і німецька література”, М. Кебала “Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX століття в порівняльно-літературному аспекті”.

Те ж саме стосується творчості англійських письменників-натуралістів. Лише сам перелік праць, у яких йдеться про дослідження натуралістичних тенденцій в англійській літературі кінця XIX – початку XX століття, зайняв би не одну сторінку в нашому дослідженні. Особливої уваги заслуговують праці Д. Наливайка, В. Івашової, А. Луйгас, В. Міловідова, А. Ненарочкіної, Д. Урнова, Г. Брандеса, Л. Фюрста, П. Скрайна та ін.

Безперечно, елементи натуралізму проявлялися і в інших українських письменників (І. Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, Панаса Мирного, А. Свидницького, М. Павлика), але в їхній реалістичній творчості натуралістичні поетикальні елементи не є домінуючими, як і у М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаніка, які переважно тяжіли до модерного спрямування. З усіх перерахованих письменників чи не найбільше натуралістична манера проявилася у В. Винниченка, однак, на відміну від І. Франка та згаданих англійських письменників, натуралізм у творчості В. Винниченка базується на основі філософії вітаїзму, а не позитивізму.

Відсутність комплексного підходу до проблеми натуралістичного напрямку, типології натуралізму; необхідність виявлення специфіки спільностей та відмінностей двох художніх систем у контексті порівняльного аналізу спадщини українського та англійських письменників свідчать про доцільність і актуальність даної теми.

Література:

1. Кебало М. Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX століття в порівняльно-літературному аспекті: монографічне дослідження / М. Кебало – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 92 с.
2. Миловидов В. Натуралізм: метод, поезика, стиль (проблеми сравнительного литературоведения): Учеб. пособ. по спецкурсу / В. Миловидов. – Тверь, Тверск. гос. ун-т, 1993. – 72 с.
3. Сильман Т. Гергарт Гауптман (1862-1946) / Т. Сильман – М.; Л. : Искусство, 1958. – 122 с.
4. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. –Т. 31.: Літературно-критичні праці (1897-1899). 1981. – С. 33-45.
5. Furst L., Skrine P. Naturalism: The Critical Idiom / L. Furst, P. Skrine. – London, 1978. – 85 p.
6. Heisenberg W. Philosophical Problems Nuclear Science / W. Heisenberg. – New York, 1952.
7. Wustenhagen H. American Literary Naturalism and Antiimperialistic Movement and Thought / H. Wustenhagen // Wissenschaft Zeitschrift der Humboldt Univ. Zu Berlin /1984/ № 4. – S. 381-388.